

'המחזיר חוב לחבירו בשביעית, צריך שיאמר לו משמט אני...' כתב רבי אביגדור (מובא במדרכי בגטין לו ובב"ח חו"מ סו), שזה שצריך לומר 'משמט אני' – דוקא כשבא הלווה לפניו להחזיר את חובו, אבל אם לא בא, כיון שהחוב משומט ממילא אין צריך שיאמר לו. ואולם שיטת רבי אליעזר ממיץ (בספר יראים קסד) שדין שמיטת כספים גדרו מצוה על המלוה לשמט ולמחול, ואין החוב משומט ממילא עד שיאמר לו (וכדרך שנחלקו המבי"ט והבית יוסף על שמיטת קרקעות, אם היא 'אפקעתא דמלכא' או מצוה על האדם להפקיר) אך אמנם בית דין סמוכים שבארץ ישראל, שיש להם יכולת כפיה וקנסות, יכולים גם לכופו לקיים את מצוותו ולשמט. ובספר זכר יצחק (כג) כתב שדברי ר"א ממיץ אמורים רק לענין מצות פריעת החוב שיש על האדם, שלענין זה כל עוד המלוה לא אמר 'משמט אני', חייב הלה לפורעו, אבל עצם השעבוד בטל מאליו גם בלא השמטת האדם, מחמת הלאו ד'לא יגוש'. ובוזה מיושבות כמה קושיות על שיטה זו (ע' במנחת חינוך (תע) שכתב בפשטות שהחוב משומט מאליו, וכתב שמוכח כן מכמה סוגיות. ולפי זה – כתב – אפילו בחוב לקטן או כל מי שאינו בר מצוה – משמט. אך על נקודה זו יש חולקים – ע' תומים סו). ע"ע בכללות הענין בגטין לו.

'מקדיש אדם פסחו בשבת וחגיגתו ביום טוב.' רש"י פירש הואיל וההקרבה דוחה שבת אף ההקדש הנצרך לה גם כן דוחה, אף שאסור בעלמא משום שבות. ובתור"ד הקשה, אם כן למאן דאמר נדרים ונדבות קרבים ביום טוב, אף הקדשתו תדחה יו"ט והרי אין הדין כן, שלא אמרו אלא 'חובות הקבוע להן זמן'.

ויש שתייצו ששונה הקרבת פסח וחגיגה שהיתר הקרבתן מדין דחיה, וכיון שהקרבתו דוחה אף ההכשר לזה דוחה, משא"כ נדרים ונדבות למ"ד שקרבים ביום טוב מותרים משום אוכל נפש ואין בהקרבתם דחיה ליו"ט. אך זה נכון רק לדעת התוס' לעיל (כד:), אבל לדברי התוס' בביצה (יב. ורשב"א שם) שאפילו עולות קרבים ביום טוב, אם כן אין הטעם משום 'אוכל נפש', וצ"ב (שפת אמת).

וע' בשו"ת משיב דבר (ח"ב פ) שלכך לא נקטו עם פסח וחגיגה 'עולת ראייה' – כי פשוט שמותר להקדישה ברגל כי אין להקדישה מקודם לכן משום חשש תקלה, כמו שאמרו (בפ"ו דפסחים) אמרו על הלל מעולם לא מעל אדם בעולתו אלא מביא לעזרה ומקדיש.

דף קמט

'אל תפנו אל מדעתכם' –

'... הלא בארתי לך שזה השכל אשר שפע עלינו מהשם יתעלה, הוא הדיבוק אשר בינינו ובינו, והרשות נתונה לך אם תרצה לחזק הדיבוק הזה – תעשה, ואם תרצה להחלישו מעט מעט עד שתפסקהו – תעשה. ולא יתחזק זה הדיבוק אלא בהשתמשך בו באהבת השם ושתהיה כונתך אליה כמו שבארנו, וחולשתו תהיה בשומך מחשבתך בדבר זולתו.

ודע שאתה, ולו היית החכם שבבני אדם באמתת החכמה האלהית, כשתפנה מחשבתך למאכל צריך או לעסק צריך, כבר פסקת הדבוק ההוא אשר בינך ובין הש"י, ואינך עמו אז וכן הוא אינו עמך, כי היחס ההוא אשר בינך ובינו כבר נפסק בפועל בעת ההיא.

ומפני זה היו מקפידים החסידים על השעות שהיו בטלים בהם מלחשוב בשם, והזהירו ממנו ואמרו **אל תפנו אל מדעתכם**, ואמר דוד שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט, הוא אומר:

איני מפנה מחשבתי ממנו, וכאילו הוא יד ימיני אשר לא ישכחה האדם כהרף עין לקלות תנועתה, ומפני זה לא אמוט כלומר לא אפול.

ודע שמעשה העבודות האלו כולם, בקריאת התורה והתפלה ועשות שאר המצוות, אין תכלית כונתם אלא להתלמד ולהתעסק במצוות הש"י ולהיפנות מעסקי העולם, וכאילו אתה התעסקת בו יתעלה ובטלת מכל דבר זולתו, אבל אם תתפלל בהנעת שפתיך ופניך אל הכותל ואתה חושב במקחך וממכרך, ותקרא התורה בלשונך ולבך בבנין ביתך, מבלי בחינה במה שתקראהו, וכן כל אשר תעשה מצוה תעשנה באבריך כמי שיחפור חפירה בקרקע או יחטוב עצים מן היער מבלי בחינת ענין המעשה ההוא, לא מי שצוה לעשותו ולא מה תכלית כונתו – לא תחשוב שהגעת לתכלית, אבל תהיה אז קרוב ממי שנאמר בהם קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם.

ומכאן אתחיל להישייך אל תכונת ההרגל והלימוד, עד שתגיע לזאת התכלית הגדולה; תחלת מה שתתחיל לעשות שתפנה מחשבתך מכל דבר כשתקרא קריאת שמע ותתפלל, ולא יספיק לך מן הכונה בקריאת שמע בפסוק ראשון ובתפלה בברכה ראשונה. וכשתרגיל על זה ויתחזק בידך שנים רבות, תתחיל אחר כך כל אשר תקרא בתורה ותשמענה, שתשים כל לבבך וכל מחשבתך להבין מה שתשמע או שתקרא, וכשיתחזק זה בידך גם כן זמן אחר, תרגיל עצמך להיות מחשבתך לעולם פנויה בכל מה שתקראהו משאר דברי הנביאים, עד הברכות כולם, תכוין בהן להבין מה שתהגה בו ולבחון עניינו, וכשיזדככו לך אלו העבודות ותהיה מחשבתך בהם בעת שתעשם, נקיה מן המחשבה בדבר מעניני העולם, הזהר אחר כן מהטריד מחשבתך בצרכיך או במותרי מאכלך, וסוף דבר תשים מחשבתך במילי דעלמא; בעת אכלך או בעת שתיתך או בעת היותך במרחץ או בעת ספרך עם אשתך ועם בני הקטנים או בעת ספרך עם המון בני אדם – אלו זמנים רבים ורחבים המצאתים לך לחשוב בהם בכל מה שתצטרך אליו מעניני הממון והנהגת הבית ותקנת הגוף, ואמנם בעת מעשה העבודות התוריות לא תטריד מחשבתך אלא במה שאתה עושה כמו שבארנו, אבל בעת שתהיה לבדך בפני עצמך מבלתי אחר, ובעת הקיצץ על מטתך, הזהר מאד מלשום מחשבתך בעתים הנכבדים ההם בדבר אחר אלא בעבודה ההיא השכלית, והיא להתקרב אל השם ולעמוד לפניו על הדרך האמתית אשר הודעתך, לא על דרך ההפעליות הדמיוניות.

זאת התכלית אצלי אפשר להגיע אליה מי שיכין עצמו לה מאנשי החכמה בזה הדרך מן ההרגל. אבל בהגיע איש מבני אדם מהשגות האמתיות ושמחתו במה שהשיג, לענין שיהיה בו מספר עם בני אדם ומתעסק בצרכי גופו, ושכלו כולו בעת ההיא יהיה עם השי"ת והוא לפניו תמיד בלבו, ואע"פ שגופו עם בני אדם, על הדרך שנאמר במשלים השיריים אשר נשאו לאלו העניינים, אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק – זאת המדרגה איני אומר שהיא מדרגת כל הנביאים, רק אומר שהיא מדרגת משה רבינו עליו השלום... וזאת גם כן מדרגת האבות, אשר הגיע קרבנם אל השי"ת עד שנודע שמו בהם לעולם, אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב, זה שמי לעולם, והגיע מהתאחד דעותם בהשגתו שכרת עם כל אחד מהם ברית קיימת... והיו עם זה מתעסקים בהנהגת בני אדם והרבות ממון ומשתדלים במקנה ובכבוד, הוא אצלי ראיה שהם כשהיו עושים המעשים ההם לא היו עושים אותם רק באבריהם לבד ולבותם ודעותם לא יסורו מלפני השם. ויראה לי כי אשר חייב היות אלו הארבעה עומדים על תכלית זה השלמות אצל השם, והשגחתו עליהם מתמדת ואפילו בעת התעסקם להרבות הממון, ר"ל בעת המרעה ועבודת האדמה והנהגת הבית, היה מפני שתכלית כונתם היתה בכל המעשים ההם להתקרב אל השי"ת קרבה גדולה, כי תכלית

כונתם כל ימי חייהם להמציא אומה שתדע השם ותעבדהו... ואין זאת מדרגה שיחשוב כיוצא בי להישייר להגיע אליה, אבל המדרגה ההיא אשר קדם זכרה לפני זאת, אפשר להשתדל להגיע אליה בהרגל ההוא אשר זכרנוהו, ואל השם נשא תחנה ותפלה להסיר ולהרחיק המונעים המבדילים בינינו וביניו, ואע"פ שרוב המונעים הם מאתנו...

והנה נגלה אלי עיון נפלא מאד, יסורו בו ספקות ויתגלו בו סודות אלהיות, והוא שאנחנו כבר בארנו בפרקי ההשגחה; כי כפי שיעור שכל כל בעל שכל תהיה ההשגחה בו, והאיש השלם בהשגתו אשר לא יסור שכלו מהשם תמיד, תהיה ההשגחה בו תמיד, והאיש שלם ההשגחה אשר תפנה מחשבתו מהשם קצת עתים, תהיה ההשגחה בו בעת חשבו בהשם לבד, ותסור ההשגחה ממנו בעת עסקו, ולא תסור ממנו אז כסורה ממי שלא ישכיל כלל, אבל תמעיט ההשגחה ההיא אחר שאין לאיש ההוא השלם בהשגתו בעת עסקו שכל בפועל, ואמנם הוא אז משיג בכח קרוב והוא דומה בעת ההיא לסופר המהיר בשעה שאינו כותב, ויהיה מי שלא השכיל השם כלל כל עיקר, כמי שהוא בחשך ולא ראה אור כלל... ואשר השיג וכונתו כולה על מושכלו, כמי שהוא באור השמש הבהיר, ואשר השיג והוא מתעסק, דומה בעת עסקו למי שהוא ביום המעונן שלא תאיר בו השמש מפני העב המבדיל בינו ובינו.

ומפני זה יראה לי כי כל מי שתמצאהו רעה מרעות העולם מן הנביאים או מן החסידים השלמים, לא מצאהו הרע ההוא רק בעת השכחה ההיא, ולפי ארך השכחה ההיא או פחיתות הענין אשר התעסק בו, יהיה עוצם הרעה... ועם הפנות מחשבת האדם והשיגו הש"י בדרכים האמתיות ושמחתו במה שהשיג, אי אפשר שיקרה אז לאיש ההוא מין ממני הרעות, כי הוא עם השם והשם עמו, אבל בהסיב מחשבתו מהשם, אשר אז הוא נבדל מהשם – השם נבדל ממנו, והוא אז מזומן לכל רע שאפשר שימצאהו, כי הענין המביא להשגחה ולהמלט מיד המקרה הוא השפעה ההוא השכלי... והנה התאמתה אצלי זאת האמונה גם כן מדברי התורה...'

(מתוך מורה הנבוכים ח"ג נא. וע"ע: דעת חכמה ומוסר ח"א סה)

(ע"ב) 'מטילין חלשין על הקדשים ביום טוב...' יש לדייק מכך שנקטו 'יום טוב' ולא שבת, והלא גם בשבת היתה חלוקת כהנים בלחם הפנים – משמע שבשבת אסור. ויש ללמוד מזה שאין להטיל גורל בשבת לחלוקת מנות אפילו בדבר מצוה (עפ"י מגן אברהם שכב סק"ט).

אכן יש מקום לדחות הראיה, שיש לומר שלכך לא נקטו חלוקת לחם הפנים כי כל כהן הגיעו מעט מאד, כזית או כפול, ולא היו מטילים גורלות על כך. גם י"ל שנקטו 'יום טוב' להשמיענו שאעפ"כ אסור במנות שמאמול וכדלהלן. ומכל מקום הדין אמת שאין להטיל גורלות בשבת אף בסעודה של מצוה. ואפילו ביום טוב צריך עיון [אף כי במג"א משמע שנקט להתיר], שמא דוקא בקדשים שהיא מצות עשה גמורה התיירו ולא בכל דבר מצוה. והרי כל סעודת יום טוב מצוה היא ואעפ"כ לא התיירו להפיס אלא עם בני ביתו (עפ"י שער הציון סוס"י שכב).

נראה לכאורה שאף המג"א לא דיבר אלא בדבר שהוא עצמו חפצא דמצוה, שאז הגורל מוכיח חביבות מצוה [כמוש"כ הרמב"ם שזהו הטעם שהתיירו להטיל חלשים על הקדשים ביו"ט] וכגון חלוקת מצות בפסח או אף חלוקת פת שברכו עליה, אבל סעודת שבת ויו"ט בעלמא שהיא על הגברא לאכול ואין מצוה בגוף האוכל – לא, וכמו שהוכיח בשעה"צ. ומכל מקום אין בכלל איסור הטלת גורל אלא בחלוקת דבר כגון מנות וכד', אבל להגריל על אמירת קדיש או עליה לתורה אין איסור, וכמו הפייס ביום הכפורים במקדש (עפ"י מג"א שם). וכתבו אחרונים שאף בכגון זה לא יטילו גורל על ידי פתקים אלא מתוך ספר (מובא במשנ"ב סקכ"ד).

'מאי אבל לא את המנות... לא על המנות של חול ביום טוב'. רש"י והראב"ד (יו"ט ה, כ) פרשו בחלוקת קדשים שמאמול, ולכך אסור, כיון שהיו יכולים לפייס מערב יום טוב (עפ"י חדושי הר"ן). ומהרמב"ם (שם ובפיה"מ) נראה שמפרש בחלוקת מנות חולין [אבל של קדשים אפילו של אתמול מותר. ערמב"ם ומ"מ שם וחדושי הר"ן. וכתב הרמב"ם טעם הטר הטלת חלשים, משום חיוב מצוה]. ולפי זה צריך לדחוק 'מהו דתימא ועמך כמריבי כהן אפילו מנות דחול נמי' על ישראל ('עמך') שהושוו לכהנים המריבים (עפ"י לחם משנה). או בדרך זו: הואיל וכתוב 'ועמך... א"כ אין מצוה בחלוקת כהנים כל כך ואעפ"כ מותר, על כן הוה אמינא הוא הדין בחולין (עפ"י שפת אמת), או הכוונה לחולין שהיו נאכלים עם הקדשים (עפ"י קרן אורה).

'כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה...'. נראה שפירושו 'נענש על ידו' – שהוא באשמתו גרם לו להענש, כגון אותו מעשה בנבות שהיה צריך ליתן הכרם לאחאב כי היה מלך, אבל לא בעלמא, וכמו שאמרו בסמוך 'צדקיה צדיקא מאי הוה ליה למיעבד' (שפת אמת. וע"ע חדושים ובאורים).

וזה לשון ר"צ הכהן בספרו צדקת הצדיק (פד):

פעמים יש נספה בלא משפט, היינו על דרך שנאמר יש צדיק אבד בצדקו – על ידי צדקתו, כמו הבל שהרגו קין בשביל שקבל ה' מנחתו, ובודאי היתה הריגה זו ממשפט הש"י, והיינו כי לא רצה הש"י שיהיה בעולם נברא מזיק לנברא אחר, וכך עשה אותו חסיד בתענית (כד). שבקש על בתו שתשוב לעפרה שלא יכשלו בה בני אדם, וכן בקשה אותה בתולה דסוטה (כב). שלא יכשלו בה בני אדם, כמו שאיתא כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה. וזהו שבקש רבי אליעזר (ירושלמי ברכות ד.ב. ושם הגרסא 'קנאתנו על לב אדם' ע"ש) ולא תעלה קנאת אדם עלי' שגם זה מזיק לו, כשעל ידי צדקותו מתקנאים בו ונענש חבירו על ידו, אז גם הוא נענש.

ומכל מקום הכל במשפט, כי מסתמא היה במעמקי הלב איזה נגיעה להתפארות נגד חבירו בצדקתו, והנסתרות לה' אלקינו, אבל בנגלות הוא 'שלא במשפט', כי יש נסתרות שנסתר גם לאדם עצמו רק הש"י יודע ואין לזה שום עצה רק תפלה ורחמים, כי מי שנקי באמת אז הש"י שומרו ולא יאונה לו כל און, שאין אחר נכשל על ידו...'

ומובא בשם הרד"ק מלובלין ('אבני זכרון' תשכח) לדייק מלשון 'כל שחברו נענש על ידו' – במי שהוא בחינת 'חברו'. והיינו כענין הנ"ל שגם בו יש משהו מעין אותו עוון בדקות, כי בלאו הכי לא היה נענש על ידו. עוד מובא בספר תולדות יעקב יצחק (לך דף יז ע"ג) כי על ידי רוחו של הצדיק, משתלשלים ובאים האנשים השונאים אותו, על ידי שפגם בדיבורו בלשון הרע וכד', וככל שהוא מתנער מהם ודוחה אותם – נעשים הם חומריים וגסים ושונאים אותו יותר, וזהו 'גם ענוש לצדיק לא טוב' – אלא צריך לתקנם ולהעלותם על ידי תפילתו, להתפלל עליהם שישובו ויתוקנו, וע"כ מוציא מהם את רוחו והרע שבהם כלה (וע"ע 'כתר תורה' וישב).

וע"ע שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ ב תשל"ב.

'... צריך ליוזר מלגרום צער לשום בריה, אפילו לצורך מצוה, כמו שדרשו... אעפ"י שהוא בדין – נענש, דגם כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה... ואעפ"י שהוא מצוה ובערת הרע מקרבך, מכל מקום הרי גורם צער למעלה חס ושלום, כמו שאיתא (מגילה י:)

שאינן הקב"ה שמח במפלתן של רשעים, ואיתא (סנהדרין מו.) בשעה שאדם מצטער שכינה מה אומרת קלני מראשי קלני מזרועי... וכל שכן בצערן של צדיקים אפילו שהוא כפיה לדבר מצוה... (שם קעה).

דף קנ

'מאי שנא הוא ומאי שנא חבירו? אמר רב פפא: חבר נכרי'. על לשון 'חברו' בכל מקום, אם הוא מתפרש בדומה לו דוקא, ישראל כמותו וכד' או אף נכרי – ע' במצוין בגליון הש"ס לרעק"א ובתשובתו בס"י צה; משיב דבר ח"ד סו"י כא; דברי סופרים (לר"צ הכהן) יט.

'אמירה לעכו"ם שבות'. רש"י להלן (קנג.) פירש בטעם איסור אמירה משום שהוא כשלוחו. ואילו בעבודה זרה (טו.) פירש רש"י טעם האיסור משום 'ממצוא חפצך ודבר דבר'.
ופירשו האחרונים שעיקר הטעם הוא משום שנראה כשלוחו, אלא שהוצרך לטעם 'ממצוא חפצך' כאשר מצוהו בשבת לעשות לאחר השבת, שמטעם נראה כשלוחו אין מקום לאסור שהרי עושה בחול, אבל משום 'ממצוא חפצך' אסור (קהלות יעקב ע"ז ח וע"ש שבת יד נה; קובץ שעורים ביצה אות מט. וע' גם בספר זכר יצחק סו"י נד).

והביאו ראה שעיקר הטעם משום שנראה כשלוחו [או משום גדר 'לא יעשה מלאכה' – שאסרו חכמים שלא תיעשה מלאכת ישראל אפילו ע"י אחרים. ע' בזה בקה"י שבת יד] ולא משום 'ממצוא חפצך' – שהרי בבבא מציעא (ז.) מבואר שאמירה לנכרי אסורה אף בשאר איסורים שאין שייך בהם טעם זה אלא משום שנראה הנכרי כשלוחו.

ואין הכוונה לדין שליחות ממש, שהרי יש אופנים שאף כשעושה הנכרי על דעת עצמו אסור הגם שאין שייך בזה דין שליחות – אלא הכוונה שעושה בעבורו (קהלות יעקב שם).

יש מהאחרונים שהקשו, מדוע יש צורך באיסור מיוחד של אמירה לעכו"ם והרי יש פוסקים שיש שליחות לעכו"ם לחומרא מדרבנן, ואם כן בדין הוא לאסור משום כך אמירה לעכו"ם [ואף לדבר עבירה יש שליחות כאשר השליח אינו בר חיובא, לפי דעה אחת בגמרא ב"מ י] [עפ"י שו"ת פני יהושע י"ד ג].
ותירצו שבאיסור שבת אין שייך דין שליחות, כי שליחות שייכת כשהמעשה עצמו אסור אבל בשבת האיסור הוא בביטול שבידת שבת, בכך שהאדם לא נת, והרי ענין זה אין שייך ליחס למשלח שהרי סוף סוף הוא נח [עפ"י בית מאיר ה; שו"ת חתם סופר פד; חרושי הגר"ר בנגיס ח"א ה, יד]. אך יש שהוכיחו שאין הנחה זו מוסכמת, אלא אף באיסורי שבת שייך לחייב אעפ"י שהאדם נח [עפ"י קהלות יעקב שבת נה שהוכיח כן מהנמו"י בב"ק כב. ותירץ קושית האחרונים בדרך מחודשת, שמדין שליחות מדרבנן היה זה כעין 'שנים שעשאוה' והיו כשבות דשבות. ע"ש. וע"ע שו"ת מחנה חיים מהדו"ג או"ח ג; אגרות משה או"ח ח"ד ס; קה"י ב"ק כא, א; חרושים ובאורים].

אמנם יש שדייקו מדרברי רש"י (קנג.) שדעתו ששייך שליחות לעכו"ם לחומרא בשבת, ולכן כתב 'והרי הוא שלוחו לישאנו בשבת', ומשום אמירה לעכו"ם לא נאסר שם כיון שאומר בערב שבת לעשות בשבת, ובאופן זה אין איסור אמירה לעכו"ם לדעתם. ולשיטתם בנוסף לאיסור אמירה לעכו"ם קיים איסור משום שיש שליחות לעכו"ם לחומרא (שם). וע' גם חות יאיר סו"י מט שמשום כך סברא היא שאסור לומר לנכרי שיאמר לנכרי אחר לעשות מלאכה, משום שליחות לחומרא. ואולי לפי דעה זו אכן אין צריך לדין מיוחד בשבת [ומה שאמרו כאן 'אמירה לנכרי שבות' היינו משום החומרא הרבנן שיש שליחות לעכו"ם], ורק באופנים שעשה הנכרי לדעת עצמו כגון בדבר מפורסם שאסור, ששם אין שייך דין 'שליחות' וכו"ל. וע"ע בכללות הענין בשו"ע הגר"ז רמג, א, שם, ז; אור לציון ח"א כג; שבט הלוי ח"ג קעב).

- וע' בהקדמת של"ה שנראה מדבריו שגם בדבר המפורש בתורה, אם הלה לץ וילעג על דברי המוכיחו – אין להוכיחו, וכמאמר הכתוב 'אל תוכח לץ'.
- ד. חיוב תוכחה הוא אפילו מאה פעמים, עד שקרוב החוטא להכותו או לקללו (נמוקי יוסף, ומובא ברמ"א תרה, ב – וכבאור החינוך, מובא בבאה"ל). ובספר חסידים (תיג, ומובא במ"א) כתב: דוקא איש את אחיו שלבו גס בו, אבל אם היה איש אחר שאם יוכיחנו ישנאנו וינקום ממנו – אין להוכיחו (מובא בבאור הלכה שם ד"ה חייב).
- ה. מצינו בפוסקים בכמה מקומות שכתבו שאין למחות ביד הנוהגים התר בדברים מסוימים משום 'מוטב ויהיו שוגגים...'. – ע' רמ"א יו"ד רצג [חדש בזה"ו]; ש"ך יו"ד לט ס"ק לו [מיעוץ סירכות]; אגרות משה או"ח ח"ב לו [הכרזה בביהכ"נ שלא לדבר עד גמר התקיעות, ע"ש]; שם ח"ה יט [יציאת סומא במקל. ע"ש]. וע"ע: שו"ת הריב"ש מד, קנה; שו"ת מהרי"ק קה; באר היטב או"ח א סק"ב [השמטת השו"ע נט"י שחרית מיד, אעפ"י שהחמיר בזה בזה"ק].

דפים קמח – קמט

- רמה. א. האם מותר לאדם למנות את אורחיו ואת פרפרותיו מתוך הכתב או מתוך חקיקה על טבלה ופינקס וכד'?
- ב. האם מותר להפיס על מנות האוכל בשבת וביום טוב ובימי חול, וכן הכהנים על בשר הקדשים?
- א. מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב.
- מבואר במסקנת הסוגיא ששני חששות יש בדבר; גזירה שמא ימחוק וגזרה שמא יקרא בשטרי הדיוטות (של מקח וממכר. רש"י), ונחלקו רב ביבי ואבבי כאשר כתב על הכותל במקום גבוה; לפרש"י, לא גזרו בכתובה על הכתלים שמא יקרא בשטרי הדיוטות, שכותל בשטר אינו מתחלף, וגם חשש מחיקה בעצם אינו קיים במקום גבוה, ומחלוקתם היא האם חילקו חכמים בגזרתם בין מקום נמוך לגבוה או לא חילקו. והוכיחו שכבר נחלקו תנאים בנידון זה; חכמים אוסרים ורבי אחא מתיר.
- א. לפירוש הר' פורת בתוס', לדברי שניהם לא גזרו במקום גבוה שמא ימחוק [ודלא כרבה], ומחלוקתם היא האם גזרו בכתב שע"ג כותל שמא יקרא בשטרי הדיוטות שכותל בשטר מתחלף, או לא גזרו (ובשפ"א צדד פירוש נוסף).
- להלכה אסור אפילו בכתב על גבי הכותל שהוא מוגבה הרבה, משום גזרה שמא יקרא בשטרי הדיוטות (או"ח שו"ב).
- ב. יש שכתבו שאין איסור לקרוא בשטרי הדיוטות אלא כשקורא מתוך הכתב בפיו, אבל רבנו יונה ושאר ראשונים נקטו שגם לקרוא בלב מתוך הכתב אסור (וכן מבואר בשו"ע שו"ג).
- ג. מותר להכריז כרוז בבית הכנסת מתוך הכתב (מובא במשנ"ב שו"מ).
- ד. אסור לקרוא אגרות שלומים בשבת, שיבוא מתוך כך לקריאת שטרי חובות וחשבונות (עפ"י ראשונים; או"ח שו"ג). ולפרש"י לעיל (קטז): הרי זה בכלל 'שטרי הדיוטות' ממש. וכן משמע דעת הרמב"ם (ע' מ"מ כג, יט).
- ואולם אגרות שאין יודע מה כתוב בהם, ושמא יש בהם צורך גדול [צורך הגוף ולא צורך ממון] או פיקוח נפש – מותר (עפ"י תוס' לעיל קטז: וש"פ) ולא יקרא בפיו אלא יעיין (שו"ד).
- לקרוא ספרי מדע וחכמה של חול – נחלקו הדעות, ונקטו הפוסקים שנוהגים להקל (ע"ע בשו"ת הרשב"א תשעב). וכתב הא"ר שירא שמים ראוי להחמיר כי הרמב"ם והר"ן אוסרים (משנ"ב). עוד בדעת הרמב"ם ע' במהדורת הגר"י קאפח לפירוש המשניות; ברכת שמעון).

בחקיקה על הכותל – לדברי הכל מותר לקרוא, שאין בחקיקה חשש שמא ימחוק (כי אין הדבר קל ונוח, ובינתים יזכור וימנע) וגם חשש קריאה בשטרות אין בחקיקה בכותל. ואולם בחקיקה על טבלה ופינקס אסור, שאלו מתחלפים בשטרות (כן פרשו הברייתא).

ב. מפיס אדם עם בניו ועם בני ביתו על השלחן, ואפילו מנה גדולה כנגד מנה קטנה (כן תקנו בגמרא בגרסת המשנה).

יש שנקטו להלכה לאסור מנה גדולה כנגד קטנה אפילו עם בני ביתו, משום טעם איסור 'קוביא'. ואעפ"י שהכל שלו – עלולים להתרגל לאיסור (כן הובא בראשונים בשם הראב"ד [ואין כן דעת הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם – יו"ט ד, כ].) ויש מתירים (עפ"י רמב"ם שבת כג, יז; ראב"ד יו"ט שם). והובאו שתי הדעות בשלחן ערוך (או"ח שכב, ו).

ודוקא עם בני ביתו (שהכל שייך לו), אבל עם אחרים – אסור, כדברי רב יהודה אמר שמואל: בני חבורה המקפידים זה על זה (שאינם מוחלים על דבר מועט ומקפידים להלוות דברי מאכל זה לזה בדקדוק. עפ"י רש"י ב"מ עה.) עוברים (כלומר קרובים לבוא לידי כן. תוס') משום 'מדה' ומשום 'משקל' ומשום 'מנין' ומשום 'לווין ופורעין' בשבת וביום טוב. וכדברי בית הלל – אף משום רבית (שמא יתיקרו המאכלים ויפרעו יותר ממה שלוו). ולהפיס מנה גדולה כנגד קטנה אסור עם אחרים אף בחול משום 'קוביא', שבתחילה סומך בדעתו שיזכה בגורל ואילו היה יודע שיפסיד לא היה מתרצה.

א. כתבו התוס' שלהלכה אין בדבר משום 'אסמכתא' [אם משום שאין הדבר בידו כלל וגמר ומקנה, או בגלל שיש לכל אחד אפשרות ריוח]. ויש פוסקים האוסרים (ערמב"ם גולה ה, ה; חו"מ לד. ע"ע בדין אסמכתא בסנהדרין כד-כה וב"מ סו וב"ב קסח).

ב. בני חבורה שידוע שמקפידים זה על זה, נראה שאסור להם לחלוק בשבת אפילו בלא גורל, שחוששים שיזכירו מדה משקל או מנין, אבל בסתמא מותר בלא גורל שיש להניח שאינם מקפידים (מג"א שכב סק"ז).

ג. ישנה דעה בראשונים שאיסור גורל בבני חבורה המקפידים אמור גם בחול, גם במנות שוות – משום חשש עשיית עוול במשקל במדה ובמנין (עפ"י חדושי הר"ן. וע' שיטמ"ק ב"מ עה.). ואין כן דעת רש"י ושאר מפרשים.

הכהנים, מטילים חלשים (= גורלות) על הקדשים ביום טוב, אבל לא על המנות של קדשים שמאתמול (כן פרש רבי יעקב בנה של בת יעקב, כפרש"י והראב"ד הל' יו"ט ד, כ. ומדברי הרמב"ם נראה שמפרש על מנות חולין, אבל של קדשים מותר).

א. פרשו בתוס' שאין תוקף לחלוקה זו להיות המנה שייכת למי שזכה בו, אלא שחולקים כדי למנוע מריבה (וער"ן שתירץ באופן אחר קושית התוס', וי"ל שלשיטתו המנה שייכת לזוכה. וע' גם בשפ"א מנחות עב שבהסכמת הצדדים מותר להחליף קדשים, שכל אחד נותן מתנה את חלקו. אך אין נראה כן מדברי התוס').

ב. יש מדייקים שלא התירו להגריל אלא ביום טוב, אבל לא בשבת, כגון חלוקת לחם הפנים או שאר חלוקת מנות של דבר מצוה (כן צדד המגן אברהם שכב סק"ט. ומשמע מדבריו שביו"ט מותר לדבר מצוה כגון זה, ולא דוקא בקדשים. ובשעה"צ (אות כד) פקפק בדבר).

דף קמט

רמו. א. האם מותר לראות במראה בשבת?

ב. האם מותר לקרוא כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות בשבת? ומה דין ההסתכלות בדיוקנאות עצמן?

א. תניא, אין רואים במראה בשבת. רבי מאיר (י"ג: רבי יהודה / רבי) מתיר במראה הקבועה בכותל. ופרשו: במראה של מתכת שאדם עשוי להשיר בה נימין המדולדלות (שאינן שוות עם שאר השער, ויגלחן). הלכה כחכמים שאין חילוק בין קבועה לשאינה קבועה. ודוקא כשהיא חדה כאיזמל שיש בה חשש שישיר בה נימים (עפ"י שו"ע או"ח שב, יג ובאה"ל), ולא במראה של זכוכית כעין שלנו, או של מתכת שאינה חדה – כיון שאינה עשויה כלל להשיר בה נימים (משנ"ב שם, וכדברי רוב הראשונים שלא גזרו בשל זכוכית, דלא כהר"ם בר יוסף). ואין לאדם לראות דמותו בשבת בסכין או במספריים מבריקות, משום חשש הסרת שערות (אור לציון ח"ב כד, י).

ב. שנו חכמים: כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות – אסור לקרותו בשבת (שלא גרע זה משטרי הדיטות שאסור לקרוא בהם בשבת (ר"ה). ורש"י כתב שמא יקרא בשטרי הדיטות).

ודיוקן עצמו אף בחול אסור להסתכל בו משום שנאמר אל תפנו אל האילים.

א. אין איסור הסתכלות בדיוקנאות אלא בשנעשו לשם עבודת כוכבים, ולא בעשויות לשם נוי,

ומטעם זה אין איסור הסתכלות על צורות דמויות שבמטבעות (תוס'. וכן משמע דעת הרמב"ם (ע' כס"מ ע"ז ב, ב) ושאר פוסקים – עש"ך יו"ד קמב סקל"ג; א"ר, מובא בבאה"ל שו, טז). ועוד, כיון שרגיל לראות בהן תדיר [ועשייתם לכך, לא כדרך ע"ז שנעשתה להסתכל בה בזמן שרוצים לעבדה], אין שייך בזה 'הפנאה' בהסתכלות (עפ"י תוס' ע"ז נ. ולדעה זו יתכן שאסור אף בנעשה לנוי, וכפי שנראה מכמה ראשונים (ע' שו"ת רדב"ז ח"א קו; ברכ"י יו"ד סוס"י קמב), אך דוקא בהסתכלות ולא ראייה בעלמא. מג"א שו, טז. וע' גם במאירי שהאיסור הוא רק כשמפנה לבו לבטלה ולא בהסתכלות כדרכו). וכן הדין לענין בולים שמודפסים עליהם דמויות כמרים ושתי וערב (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"א טט).

ב. איסור זה קיים אפילו בדיוקנאות או ספרים של עבודת כוכבים שחלפה מן העולם וידוע לכל הבלותה ומאיסותה ואין חשש שיבואו להימשך אחריה, אעפ"כ לא בטל האיסור בהיבטל הטעם (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ב נג).

מהאמור לעיל נראה שצורת ע"ז הנעשית לשם אומנות ונוי ולא לעבדה, מותר מן הדין להסתכל בה לדברי התוס' והרא"ש בסוגיתנו. ולפי"ז מה שאוסר בדיוקנאות של ע"ז שחלפה, אינו בהווה כל כך כי בדר"כ התמונות והדיוקנאות של אלו לא נעשו אלא לשם אומנות או לשם שימור תרבותם ודאי אינם נעבדים.

ג. מסתבר שאין איסור הסתכלות בצלב, מפני שהצלב אינו האליל עצמו שעובדים לו אלא הוא סמל וסימן לעבוד איתו ע"ז ולא מצינו בכגון זה איסור הסתכלות, ורק מצד הרחקה מן הכיעור יש להחמיר כאשר נעשה הצלב לעבודתם (עפ"י אג"מ יו"ד ח"א טט. וע' שבט הלוי ח"ה מז, ב).

ד. ספרים רבים חיברו עובדי כוכבים בעבודתה, היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה. צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה. ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור... (לשון הרמב"ם הל' ע"ז ב, ב). ובכלל איסור זה הקריאה בשאר ספרי מינות וכפירה, ואף בספרי צדוקים. [וללמוד כדי להבין ולהורות מותר, אך התר זה שייך רק לגדולי הדור בתורה וביראה ולא לסתם בני אדם] (עפ"י אג"מ יו"ד ח"ב קיא).

ולמוד וקריאה בספרים שנכתבו ע"י כופרי ע"ז המהבילים אותה, כגון שכתוב בהם ששטות זו עשו וכד' – מותר (עפ"י אגרות משה י"ד ח"ב נג קיא).
הנפנה להתעסק באלילים, כיצד עבודתם ומה מעשיהם ומשפטיהם – עובר ב'לא תעשה' ולוקה אם נפנה בעשיית מעשה (עפ"י רמב"ם ע"ז ב, ג, סנהדרין יט, ד).

דף קג

רמז. א. אלו כללים עולים מן הסוגיא בנוגע לעיסוק בשבת בחפצי חול?

ב. האם מותר לאדם לעשות חפציו קודם שיבדיל?

א. וכבודו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר – מכאן שאסור להתעסק ולדבר בשבת בדברי חול האסורים בשבת, אבל ההרהור בהם מותר (שלא הקפידה תורה אלא על הדיבור הגלוי, שאין זה כבוד השבת דאושא מלתא. עפ"י שו"ת מהרי"ל רא.ב. ע"ש). ומצוה יש אף במניעת הרהור, כדלהלן. אין איסור אלא בחפצך – אבל חפצי שמים מותרים, ובכלל זה פיקוח עסקי רבים, חשבונות של מצוה וכד'.

חשבונות שאין לו בהם כל צורך, כגון 'הרוצה לבנות בית, כך וכך צריך להוציא בו' וכן חשבונות שהיו לו בעבר ואינם נוגעים לו להווה ולעתיד, כגון: 'כך וכך הוצאתי על פועלים לשדה זו' וכבר שילם להם כל שכרם – מותרים.

החשכה (= הליכה קודם שחשכה) בשבת לצורך מוצאי שבת (באופן שניכר הדבר בהחשכתו. עתוס' וש"ר. וע' מג"א שו"ת סק"ג ושפ"א) – דינה כדיבור, וכל דבר שאסור לדבר בו אסור להחשיך עליו וכל שמותר לדבר עליו מותר להחשיך עליו, וכפי שיפורט להלן.

ב. אמר רבי אלעזר בן אנטיגנוס משום רבי אליעזר בן יעקב: אסור לו לאדם שיעשה חפציו קודם שיבדיל, ופרשו בגמרא על פי דברי שמואל – קודם שיבדיל על הכוס. והביאו שבארץ ישראל היו אומרים 'המבדיל בין קדש לחול' ועושים צרכיהם. וכן נהג רב כהנא, שהיה אומר 'המבדיל... והיו באי ביתו מבקעים עצים. א. יש מהראשונים שכתב שלא הצריכו שיבדיל קודם אלא מלאכה גמורה כגון כותב ואורג, אבל הדלקת הנר והוצאה מרשות לרשות ושאר מלאכות שאין בהן טורח – מותר [ויש אומרים שאף דעה זו אינה מתירה אלא לאחר הבדלה בתפילה]. אבל להלכה העיקר כדעת רוב הפוסקים שלא התירו שום מלאכה עד שיבדיל (עפ"י פוסקים או"ח רצט, י).

ב. דעת הרא"ש (בפסחים – כפירוש הטור שם. וכן דייק הב"י מהרמב"ם, אבל בשו"ת פרי יצחק ח"ב יב) תמה על כך שאפילו כבר התפלל, אין לעשות מלאכה עד שיבדיל על הכוס, ואם נצרך לעשות מלאכה קודם, יברך בשם ומלכות 'בא"י... המבדיל... (וכ"כ הר"ן בדעת הרי"ף, לברך בשם ומלכות, וע' גם בריטב"א).

ואולם להלכה נקטו הפוסקים שלאחר שהבדיל בתפילה מותר לעשות כל מלאכה. ואם צריך לעשות מלאכה קודם שהבדיל בתפילה – אומר 'המבדיל בין קדש לחול' בלא ברכה (ב"י וש"ו ע רצט, י – כפרש"י [שאעפ"י שכן דעת הרי"ף והרא"ש שני עמודי ההוראה – משמע שנוקטים 'ספק ברכות להקל' אפילו כנגד רוב הפוסקים (עפ"י 'מאור ישראל'). ויש להעיר שהר"ן הסיק שיש לפרש דברי הרי"ף כפרש"י (אך הריטב"א לא נקט כן), וכן נקט הר"ן עצמו והרשב"א, כפרש"י וא"כ נראה שכן היא דעת רוב הראשונים]; מגן